

ПРИНЦИПИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКАРПАТТЯ

PRINCIPLES OF EDUCATION OF TOLERANCE OF SCHOOL STUDENTS IN THE CONDITIONS OF THE POLY CULTURAL ENVIRONMENT OF ZAKARPATTYA

У статті обґрунтовано систему принципів виховання толерантності школярів в умовах полікультурного середовища. Визначено, що виховання толерантності школярів в умовах полікультурного середовища спираються на відповідні принципи. Принципи реалізуються повніше, коли цілі і мотиви інтегровані в узгоджену систему. представлено систему принципів виховання толерантності школярів в умовах полікультурного середовища Закарпаття, яку складають три групи принципів: аксіологічні, поведінкові, впливу середовища. До групи аксіологічних принципів віднесено принципи: гуманізму, духовного збагачення, орієнтації на загальнолюдські цінності. Визначено, що духовне збагачення передбачає спрямування виховного процесу на формування особистісного духовного ідеалу, а орієнтація на загальнолюдські цінності вимагає побудови виховного процесу на загальнолюдській ціннісній основі, спільній для різних національних культур. Виокремлено поведінкові принципи виховання толерантності, зокрема принципи доброчинності, свободи вибору, активної позиції, рефлексії. Принцип доброчинності передбачає формування у школярів потреби доброчинних вчинків, пожертви та допомогти іншим. Принцип свободи вибору передбачає урахування світобачення кожної людини, національних традицій, звичаїв та обрядів. Важливим є принципи, які регламентують використання в навчально-виховному процесі форм, методів, прийомів, механізмів, що сприяють самопізнанню. Виокремлено принципи впливу середовища: толерантності, полікультурності, діалогічності. Принцип толерантності відображає необхідність позитивного сприйняття інших. Принцип діалогічності під час виховання толерантності школярів в умовах полікультурного середовища вимагає формування вмінь міжособистісної взаємодії з представниками інших культур. Принцип полікультурності – відображення колективної діяльності школярів в полікультурному освітньому середовищі.

Ключові слова: принципи виховання школярів, полікультурне середовище Закарпаття, толерантність, гуманізм, доброчинність,

свобода вибору, активна позиція, рефлексія, діалогічність.

The article substantiates the system of principles of education of tolerance of schoolchildren in the conditions of a multicultural environment. It was determined that the education of tolerance of schoolchildren in the conditions of a multicultural environment is based on the relevant principles. Principles are realized more fully when goals and motives are integrated into a coherent system. the system of principles of education of tolerance of schoolchildren in the conditions of the multicultural environment of Transcarpathia is presented, which consists of three groups of principles: axiological, behavioral, environmental influence. The group of axiological principles includes the following principles: humanism, spiritual enrichment, orientation to universal values. It was determined that spiritual enrichment involves directing the educational process to the formation of a personal spiritual ideal, and orientation to universal human values requires building the educational process on a universal value basis common to various national cultures. Behavioral principles of tolerance education are singled out, in particular the principles of benevolence, freedom of choice, active position, and reflection. The principle of benevolence involves the formation in schoolchildren of the need for charitable acts, donations and helping others. The principle of freedom of choice involves taking into account the worldview of each person, national traditions, customs and rituals. Important are the principles that regulate the use of forms, methods, techniques, and mechanisms that contribute to self-knowledge in the educational process. The principles of environmental influence are highlighted: tolerance, multiculturalism, dialogicity. The principle of tolerance reflects the need for a positive perception of others. The principle of dialogicity during the education of tolerance of schoolchildren in the conditions of a multicultural environment requires the formation of interpersonal interaction skills with representatives of other cultures. The principle of multiculturalism is a reflection of the collective activity of schoolchildren in a multicultural educational environment.

Key words: principles of educating schoolchildren, multicultural environment of Zcarpathia, tolerance, humanism, benevolence, freedom of choice, active position, reflection, dialogue.

УДК 37.173.3.097
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.1.2>

Іваничко І.І.,
аспірантка кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Постановка проблеми. Україна належить до багатонаціональних держав, тому з перших днів незалежності країни питанням міжетнічних відносин, міжетнічної толерантності надавалася велика увага, про що переконливо свідчить низка державних документів.

Одним із таких документів є Декларація прав національностей України, прийнята Верховною Радою України 1 листопада 1991 р. У ній викладлись основоположні засади та гарантії рівних прав усіх народів, національних груп та громадян,

які проживають на території України. Пріоритетне місце відводилось таким питанням, як право представникам національних груп обиратися до органів державної влади всіх рівнів, займати будь-які посади в органах управління, на підприємствах, в установах та організаціях; право усім національностям зберігати традиційне розселення, створювати національно-адміністративні одиниці; право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і розповсюдження інформації

(у місцях компактного проживання національних меншин їх мова може функціонувати на рівні з державною мовою); право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята, створювати власні культурні центри, товариства, земляцтва, вільно контактувати зі своєю історичною батьківщиною.

Окремої уваги заслуговувало положення про те, що в Українській державі дискримінація за національною ознакою забороняється і карається законом. Декларація стала важливим документом державної політики, започаткувавши курс на згуртування громадян більшості та меншості за етнічною ознакою, на відміну від курсу на ізоляцію національних меншин, характерного для тоталітарного режиму. Вона засвідчила, що гармонізація міжнаціональних відносин матиме домінуюче значення для майбутнього України, її стабільності та громадянської злагоди.

Аналіз досліджень. Здобуття Україною незалежності започаткувало прийняття низки документів щодо принципів міжкультурної взаємодії на засадах толерантності. У 1992 році з'явилася Декларація про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних або мовних меншин, Декларація принципів толерантності (1995 р.), а також державні законодавчі акти, зокрема: Конституція України (1996 р.), Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.), документи системи освіти України тощо. У цих документах відзначається, що в багатокультурному просторі України всі національності мають рівне право на отримання освіти, а сама освіта має бути зорієнтована на підготовку особистості, здатної до продуктивної міжкультурної взаємодії на засадах толерантності, усвідомленні загального й особливого в різних культурах, духовних цінностях.

Пріоритетними завданнями сучасної освіти є: збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, а також до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які живуть в Україні; формування культури міжетнічних і міжособистісних стосунків; виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте недостатньо дослідженою залишається проблема створення системи принципів виховання толерантності школярів відповідно до умов полікультурного середовища.

Мета статті полягає в обґрунтуванні системи принципів виховання толерантності школярів в умовах полікультурного середовища Закарпаття.

Виклад основного матеріалу. У законодавчих актах, що регулюють діяльність у сфері міжетнічних відносин, на рівні державної політики Україна визнає поліетнічний характер українського суспільства й підтверджує право всіх його членів на збереження та популяризацію їхньої культурної спадщини. Наша держава забезпечує всім громадянам рівність перед законом, поважаючи їхнє етнічне походження; цінує внесок етнічних спільнот у розвиток українського суспільства; підтримує атмосферу взаєморозуміння і взаємодії між усіма етнічними компонентами українського суспільства; стимулює визнання і повагу усіх членів українського суспільства до культур, звичаїв і традицій представників усіх національностей, що проживають в Україні; гарантує повну і рівноправну участь осіб, які належать до різних етнічних спільнот, у всіх сферах життя українського суспільства й допомагає їм в усуненні будь-яких перешкод на цьому шляху. Водночас усі громадяни України, незалежно від їхньої етнічної належності, мають певні обов'язки: дотримуватись Конституції та законів України, оберігати її державний суверенітет, територіальну цілісність, поважати мову, культуру, традиції, звичаї, релігійну самобутність один одного. Тільки за цієї умови можливе становлення і зміцнення толерантного і згуртованого спільною любов'ю до своєї землі і своєї держави поліетнічного українського суспільства.

Особливо актуальними ці ідеї є в поліетнічних регіонах, до яких, зокрема, належить Закарпаття, де здавна проживають українці, росіяни, білоруси, вірмени, угорці, румуни, словаки, поляки, німці, євреї, цигани та інші національності. На сьогоднішній день в Закарпатській області функціонують 123 загальноосвітні школи, гімназії та ліцеї з мовами навчання національних меншин. Зокрема, в Берегівському, Ужгородському, Виноградівському і Мукачівському районах працюють навчальні заклади для угорськомовних дітей, в Рахівському і Тячівському районах – навчальні заклади задовольняють освітні потреби румунів, в Ужгороді та Ужгородському районі – словаків. Є також школи, де переважно навчаються діти ромської національності (Ужгород, Мукачево). Крім цього, поширеними є недільні школи (вірменські, ромські, німецькі, єврейські та ін.). Їх налічується близько 20. Педагогічні кадри для цих шкіл готує Ужгородський національний університет, Мукачівський державний університет, Закарпатський угорський інститут ім. Ракоці ІІ.

Що стосується виховної роботи в школах національних меншин, то педагогічні колективи шкіл Закарпаття з мовою навчання національних меншин у своїх підходах до визначення змісту і форм виховної роботи з учнями виходять з урахування того, щоб воно слугувало конкретному осмисленню нових явищ сучасного світу, зокрема

інтеграційного характеру, способів і шляхів побудови спільної домівки, в якій би надалі дружно проживали численні етнічні спільноти краю. Педагогічна громадськість, як і батьківський загал учнів цих шкіл, в основному усвідомлюють, що акцент у виховній роботі на суто етнічних претензіях національної меншини, негативне ставлення до окремих ідей державотворення як до замаху на національну гідність і національні права – це свого роду приречення майбутніх поколінь національної меншини на самоізоляцію від прогресивного розвитку, на позбавлення можливостей реалізації кожною дитиною власних внутрішніх потенціалів.

Виховання толерантності школярів в умовах полікультурного середовища спираються на відповідні принципи. Принципи реалізуються повніше, коли цілі і мотиви інтегровані в узгоджену систему [5, с. 134]. Тому ми побудували систему принципів виховання толерантності школярів в умовах полікультурного середовища Закарпаття, яку складають три групи принципів: аксіологічні, поведінкові, впливу середовища.

До групи аксіологічних принципів ми відносимо принципи: гуманізму, духовного збагачення, орієнтації на загальнолюдські цінності. На думку А. Дідур, принцип гуманізму є «загальним методологічним принципом вивчення феномену толерантності виступає принцип гуманізму, адже толерантність не сприймає насильства, жорстокості, посягання на свободу особистості» [4, с. 140]. Цей принцип, як «пріоритет загальнолюдських цінностей, вільного розвитку особистості, може бути ефективно реалізований лише за умови комплексного підходу до всіх складових освітнього процесу» [5, с. 134]. Ми трактуємо принцип гуманізму під час виховання толерантності школярів в умовах полікультурного середовища як спрямованість виховного процесу на розвиток і саморозвиток особистості.

У Декларації принципів толерантності наголошується на необхідність «поваги, прийняття і правильне розуміння великого розмаїття культур світу, форм самовираження і способів прояву людської індивідуальності, свободи думки, совісті й переконань» [3, с. 12]. Тому ми виокремлюємо принципи духовного збагачення та орієнтації на загальнолюдські цінності. Духовне збагачення передбачає спрямування виховного процесу на формування особистісного духовного ідеалу, а орієнтація на загальнолюдські цінності вимагає побудови виховного процесу на загальнолюдській ціннісній основі, спільній для різних національних культур.

На нашу думку, особливу групу становлять поведінкові принципи виховання толерантності, зокрема принципи доброчинності, свободи вибору, активної позиції, рефлексії. У дослідженні О. Тимчик визначено використання толерантної поведінки як такої, що «забезпечує безпеку в міжособистісних

стосунках; усвідомлення толерантності як ефективної практики міжособистісного спілкування; визнання права особистості на власні світоглядні позиції та усвідомлення морально-правової відповідальності за дотримання принципу толерантності; практична побудова толерантних відносин» [10, с. 55]. Принцип доброчинності передбачає формування у школярів потреби доброчинних вчинків, пожертви та допомоги іншим. Принцип свободи вибору передбачає урахування світобачення кожної людини, національних традицій, звичаїв та обрядів. На думку Т. Білоус, виховання толерантності передбачає дотримання принципів «рівності, співробітництва, свободи вибору та ціннісного самовизначення» [1, с. 15].

Важливим при виховання толерантності школярів в умовах полікультурного середовища є принципи, які регламентують використання в навчально-виховному процесі форм, методів, прийомів, механізмів, що сприяють самопізнанню. На думку Г. Люльки, при організації освітнього процесу провідними принципами формування толерантності є: принцип активної позиції, коли учасникам необхідно самим знайти рішення проблеми; принцип об'єктивації поведінки; принцип партнерського спілкування, що базується на визнанні цінності особистості іншої людини, її думок та інтересів [7]. Принцип рефлексії передбачає, що вчитель має розглядати себе, свої знання, цінності та здібності як суттєві чинники ефективності своїх педагогічних дій, особистість вчителя має враховуватися при прогнозуванні результатів навчання [5, с. 134].

Наступну групу становлять принципи впливу середовища: толерантності, полікультурності, діалогічності. Толерантність у багатьох дослідженнях трактується саме як принцип освіти. Зокрема, О. Гуренко тлумачить принцип толерантності в контексті полікультурної освіти, що «означає повагу, сприйняття та розуміння багатого розмаїття культур нашого світу, форм самовиявлення людської особистості, включає в себе глибокі правові засади, врахування інтересів одне одного, рівноправність народів, їхніх культур, без чого неможливий розвиток, прогрес цивілізації» [2, с. 96]. Щодо нашого дослідження принцип толерантності відображає необхідність позитивного сприйняття інших.

Принцип діалогічності під час виховання толерантності школярів в умовах полікультурного середовища вимагає формування вмінь міжособистісної взаємодії з представниками інших культур. Дослідниця О. Орловська основними принципами толерантності вважає: «рівність між представниками різних народів (рівний доступ до соціальних благ для всіх людей незалежно від їх статі, раси, національності, релігії чи приналежності до будь-якої іншої групи); взаємна повага, доброзичливість і терпиме ставлення всіх членів суспільства до представників інших соціальних,

культурних, релігійних груп; відмова від насилля як неприйнятної засобу залучення людини до будь-якої ідеї; рівні можливості для участі у політичному житті всіх членів суспільства; гарантоване законом збереження і розвиток культурної самобутності та мов національних меншин; реальна можливість дотримуватись традицій усіх культур, представлених у суспільстві; свобода віросповідання за умови, що це не обмежує права і можливості представників інших конфесій; співпраця і солідарність у вирішенні спільних проблем; відмова від негативних стереотипів у сфері міжетнічних та міжрасових відносин» [8, с. 159].

Як один із провідних принципів виховання громадянина в «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» зазначається принцип полікультурності. Його реалізація означає, що в процесі громадянського виховання мають створюватись умови для формування особистості, вихованої в національній культурі і водночас відкритої іншим культурам, ідеям і цінностям. Тільки така особистість здатна зберегти національну ідентичність, оскільки глибоко усвідомлює національну культуру як невід'ємну складову світової культури [6, с. 8].

Запровадження полікультурної освіти як наскрізного принципу, який має бути покладено в основу всієї виховної діяльності від дошкільних навчальних закладів до університетів, а також позашкільних освітніх установ. Він передбачає «створення рівних можливостей для кожної особистості на освіту й культурний розвиток (незалежно від її культурної, релігійної та соціальної приналежності); сприяє формуванню відкритого демократичного суспільства; запобігає дискримінації за расовими і національними ознаками, усуваючи почуття зверхності однієї раси чи нації над іншою; підтримує повагу до людини, розвиваючи усвідомлення цінності кожної окремої особистості, здатність до співчуття; пропагує соціальну рівність» [2, с. 122]. Таким чином, принцип полікультурності – це відображення колективної діяльності школярів в полікультурному освітньому середовищі.

Висновки. Виховання толерантності школярів в умовах полікультурного середовища

Закарпаття – явище складне й багатогранне, потребує визначення системи принципів, що дає змогу розглянути його в усіх його проявах та особливостях. Тому ми побудували систему принципів, яка враховує різні аспекти виховання: аксіологічні (гуманізму, духовного збагачення, орієнтації на загальнолюдські цінності), поведінкові (добročинності, свободи вибору, активної позиції, рефлексії), впливу середовища (толерантності, полікультурності, діалогічності).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Білоус Т. М. Виховання толерантності в студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови: дис. канд. пед. наук. Інститут проблем виховання АПН України, Київ. 2004. 225 с.
2. Гуренко О. І. Полікультурна освіта майбутніх соціальних педагогів: теоретико-методичний аспект: монографія Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2014. 588 с.
3. Декларація принципів толерантності прийнята в Парижі на двадцять восьмій сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО 25 жовтня - 16 листопада 1995 р. (2002). Віче. (11). С. 12–13.
4. Дідур А.В. Формування педагогічної толерантності майбутніх педагогів професійної освіти засобами міждисциплінарної інтеграції: теоретичні засади дослідження. *Інноваційна педагогіка* 2022. Вип. 54. Т. 1. С. 137–140.
5. Козловська І.М., Дольнікова Л.В., Гульченко С.Г. Особливості класифікації принципів навчання в контексті інтегративного підходу. *Інноваційна педагогіка* 2023. Вип. 59. С. 132–137.
6. Концепція громадянського виховання. Міністерство освіти і науки України. Інф. зб. Мін. освіти України, 2000. № 22. С. 7–20.
7. Люлька Г. А. Проблема батьківської толерантності у розвитку і вихованні особистості дитини. *Імідж сучасного педагога*. 2023. № 6(195). С. 82–86.
8. Орловська О. В. Толерантність та її сутнісні характеристики. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. № 5. С. 159–163.
9. Освіта України. Нормативно-правові документи. Київ : Міленіум, 2001. 472 с.
10. Тимчик О. А. Проблема релігійного виховання на початку ХХ століття. *Початкова школа*. 2000. № 8. С. 55–56.